

VAN BAARDEMAKER TOT BARBIER

Korte inhoud van het boek van licentiaat Marcel Daem

De vroegste benamingen “baardemaker” en “barbier” komen in de archiefstukken regelmatig voor vanaf de 14de eeuw en keren sporadisch terug tot en met de 18de eeuw. Beperken wij ons thans tot de middeleeuwen om na te gaan welke de oudste nomenclatuur is van “baardemaker” en welke betekenis er schuilt achter de gebruikte benamingen.

Baardemaker is de samenstelling van baarde + maker. In “baarde” schuilt evengoed “baert”, het haar op kin en wangen, als het woord “baarde” een brede bijl, het verdedigingswapen hand- of strijdbijl.

Het Middelnederlands woord “baertmakere” slaat dus evengoed op barbier, baardscheerder, aderlater en heelmeeester als op de vakman die de baarden smeedde uit ruw ijzer. We vermoeden dat de vroegste baardemakers handige vaklui waren voor het smeden en slijpen van bijlen, messen, lancetten, vliemen en andere snijdende voorwerpen. De fijnste van die voorwerpen werden voor de chirurgie gebruikt.

Lancet en schaar behoorden tot het instrumentarium voor aderlating. Het lancet, ook vliem of vlijm genoemd is een zeer oud chirurgisch instrument. Het was zeer spits, scherp en goedsnijdend zodat het minder pijn veroorzaakte bij het openen van de ader - somwijlen voor het openen van een abces. De schaar was voor doorsnijden van weefsellapen, peesbladen en vliezen.

In de late middeleeuwen, bij het begin van de 16de eeuw vinden we een leerovereenkomst, dat de patroonbaardemaker zijn leerjongen moest leren vliemen te maken en verder beroepsopleiding geven op het bekwamen in de chirurgie.

In een gesloten vorm van economie is het ook aannemelijk dat de ambachtsman eveneens een dienstverlenend beroep uitoefent o.a. barbier en aderlater. In het Nederlands heeft “baard” nog steeds de afgeleide betekenis van braam of ruige rand aan een snijdend voorwerp - baard aan de snee. Dit argument toont dat de oorspronkelijke betekenis “barbier” afwijkt van de vredelievende kapper die haar knipt en baard scheert.

De smid van barbieren, smeedde ook het “bekkeneel”: het voorwerp behoorde tot de wapenrusting. Het was een stalen of ijzeren kapje, een bedeksel der hersenen, dat gedragen werd onder de helm. Het sloot om het hoofd om de kracht van de slagen te verzwakken.

In de volkstaal is bekkeneel blijven voortbestaan in de betekenis van kinnebakken: de plaats die vroeger door een metalen barbier was bedekt. Dus

baardemaker waren twee beroepen in dienst van de krijgskunde. De baardemaker maakte de bijlen, de barbier zorgde voor wapenbescherming van hoofd en kinnebakken.

De vervaardiger van wapenrusting ging zijn eigen weg op: hij verliet de volksgroep van de baardemaker en barbieren en sloot zich aan bij de middeleeuwse wapenmakers. Wel hebben we de zekerheid dat in de 14de eeuw die splitsing te Gent reeds een feit was.

Het tweede stadium in het beroepsleven gaat naar lichamelijke verzorging: haar knippen, baardscheren, kiestrekken en aderlaten.

In de 15de eeuw maakte men evenmin onderscheid tussen baardemaker en barbier.

Toen de arbeidsverdeling nog niet bestond in de economie was de barbier een veelzijdige ambachtsman. Hij vervaardigde een gedeelte van de wapenrusting. Hij smeedde een medisch apparaat die hijzelf gebruikte o.a. de lancetten voor aderlaten, tangen voor kiestrekken; scheermes en schaar voor personenverzorging.

Chirurgijn en Chirurgijnbarbier

Het is moeilijk beide terreinen duidelijk af te bakenen. In de praktijk zal het wellicht gemakkelijk geweest zijn.

“Wat was het werk van de chirurgijn?”

“Wat waren de bezigheden van de chirurgijnbarbier?”

In de Middeleeuwen kon iedereen zich de titel van chirurgijn, oogmeester, neuschirurg, breuk- en steensnijder of paardemeester aanmeten. De echte chirurgijnen waren personen die medische zorgen toedienden, zowel interne als chirurgische met inbegrip van verloskunde.

In het begin van de 15de eeuw waren er onder de chirurgijnen academisch geschoolde, onder meer van de Katholieke universiteit van Leuven, gesticht in 1425.

Het doodgewone handwerk (aderlaten, abces...) lieten ze over aan de barbier, die eveneens het predikaat “chirurgijn” opeiste voor zijn beroep en bovendien het instrumentarium maakte: lancet voor aderlaten, tangen voor kiestrekken, scharen voor haarknippen, baard- en kruinscheren.

De leerling moet bij zijn patroon-barbier leren lancetten smeden en tegelijkertijd de chirurgie aanleren. In het ordonnantieboek van 1563 staat duidelijk dat de chirurgijn-barbier 2 examens moest afleggen voor zijn meesterproef: één: voor barbier, namelijk vliemen smeden; twee: voor chirurgijn namelijk een kiestrekken. Uit deze korte toelichting menen we te mogen besluiten dat chi-

chirurgijns en chirurgijnsbarbiers twee aparte groepen waren: 1/ wetenschapslui; 2/ geoefende ambachtslieden en kappers.

In de laatste helft van de 16de eeuw zijn heel wat barbier geëvolueerd naar de chirurgie. In 1663 wordt de scheiding duidelijk getrokken door het Medisch College.

De stichting van het College der Medicijnen in 1663 beoogde de sanering van de heelkunst. Hierdoor werden heel wat chirurgbarbiers uit de rangen van het medisch corps geweerd.

Begin 18de eeuw is Jan Palfijn een sprekend voorbeeld dat aantoont hoe uit het vroegere ambacht van barbiers een wereldberoemd chirurg groeide. Stilaan ging de barbier de weg op van de persoonsverzorging en baande de chirurgie zich een weg die met het kappersberoep niets meer gemeen had.

Moge deze toelichting ertoe bijdragen de verhouding te verduidelijken tussen chirurgijns en chirurgijnbarbiers.

De meest gezaghebbende figuur die Gent gekend heeft is ongetwijfeld Jan Palfijn, geboren te Kortrijk in 1650 en overleden te Gent op 24.4.1730. Hij is de anatoomchirurgijn die door zijn voortreffelijk geneeskundig werk een glanspuntje bracht omtrent de wende van de 17de naar de 18de eeuw. Hij was de erkende lesgever aan het Medisch College.

Jan Palfijn werd door de chirurgijnbarbiers als collega beschouwd, hij was lid van de nering. De pseudo-wetenschappelijke geleerddeenerij van zogezegde ambtsgenoten was hem een doorn in het oog. Door zijn houding distantieerde hij zich van chirurgijnbarbier en van zijn vereniging. Dit leidde herhaaldelijk tot conflicten.

Om het beroep te mogen uitoefenen in stad of platteland moet de kandidaat een streng examen afleggen. (Decreet van 20 maart 1766).

De naam barbier, die de middeleeuwse erfenis inhoudt, heeft zich gehandhaafd. De bezigheden bestonden uit haarknippen en scheren, waarbij de vrouw veelal instond voor het inzepen van de klanten. Het geringe inkomen van de barbier werd aangevuld door het houden van een herberg.

De gegoede burgerij ging bij de “coiffeur” of “coiffeerder”. Het was een term die ook de dames- en herenkapper zich toeëigende om zich te onderscheiden van de barbiers. Het personeel noemde hem “patron”.

Volksgeneeskunde

Chirurgijnbarbier en heelkunde vormen een associatie die eeuwenlang heeft stand gehouden. In het vele studiemateriaal dat voorhanden ligt, valt het moei-

lijk een onderscheid te maken tussen chirurgijn en barbier enerzijds; heekunde en volksgeneeskunde anderzijds.

Vanaf de oudheid tot de 18de eeuw genoot de volksgeneeskunde het algemeen vertrouwen omdat men van niets beters wist.

Een duidelijke afbakening van studieterrainen van chirurgijnen en volksgeneeskunde, chirurgijn en barbier is praktisch moeilijk in stand te houden.

In de volksgeneeskunde geniet de chirurgijnbarbier, niet altijd een gunstige reputatie.

Alle chirurgijnbarbiërs mogen niet over dezelfde kam geschoren worden. Het stadsbestuur liet talrijke voorgeboden uitvaardigen en hernieuwen ter bescherming van heekmeesters en patiënten.

Reeds vóór 1663 (Stichting Medisch College), was er heel wat toezicht op de uitoefening van heekunde en bereiding van medicamenten. Men zou de strijd aanbinden tegen kwakzalvers en bedriegers en deze in de toekomst rechterlijk vervolgen.

De middeleeuwse betekenis van kwakzalver klonk niet zo ongunstig als in de 17de eeuw en latere eeuwen.

Het was geen edele term, maar mocht gelijk staan met lapzalver, dit is iemand die met uitwendige middeltjes een zieke oplapt of opknapt. Volgens Gents taal- en dialectkenner Prof. Vercouillie komt kwakzalver voort van kwakzalf, prulzalf, waardeloze zalf.

In de voorgeboden van Gent zijn kwakzalvers geen onbekenden.

Uit de processen-verbaal kan men de onverbiddelijke strijd tegen kwakzalvers afleiden.

Hier komt de volksgeneeskunde in haar pejoratieve betekenis tot haar volste recht. In de rapporten van de gerechtelijke politie maken we kennis met een heksenjacht op verboden medicamenten of drogues en verboden reclamebriefjes. Beide zijn wapens van de misdaad van de “charlatans” (afgeleid van het Italiaans “cialatano”, dit is mooiprater, ciarlare: praten, babbelen).

Afgestudeerden, die van stad tot stad trokken, werden “wandelaars” genoemd. In het stedelijk archief zijn heel wat documenten van het Medisch College voorhanden over oogmeesters, kiestrekkers, operateurs, steen- en breuksnijders, die hun kunst wilden demonstreren op het markttheater. Hierbij horen ook wandelaars, kwakzalvers, en charlatans, die op onwettige wijze hun brood trachtten te verdienen door verkoop van wonderdoende drankjes, poeders, pillen, kruiden en drogen.

Mevr. Keppens-Dentandt M.J.